

БІБЛІОТЕЧНА МЕРЕЖА ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття висвітлює формування та окреслює значення бібліотечної мережі Подільської православної єпархії для розвитку бібліотечної справи Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: бібліотечна справа, Поділля, бібліотечна мережа, Подільська єпархія, бібліотека.

Релігійний аспект бібліотечної історії через ідеологічні настанови радянського періоду практично не вивчався. Тому зазначена тема – це прояв професійного інтересу до діяльності особливого виду інформаційних установ – зберігачів і проводарів специфічної інформації, якими є книгосховища православної релігійної літератури Поділля. Їхнє багате минуле дає привід сподіватися на причетність до формування соціально-нормативної та духовної культури населення регіону. Вибір хронологічних меж вивчення зумовлений часом існування бібліотечної мережі Подільської єпархії. Вітчизняні дослідники традиційно приділяють посилену увагу монастирським та приватним профільним книгозібранням, бібліотеки же наближені до населення, як правило, залишаються поза їхніх інтересів. Єдиною узагальнюючою роботою, в якій православна бібліотека розглядається як окремий вид галузевої бібліотеки, є дослідження російського вченого С.П. Фунтікової [1]. Досі релігійні бібліотеки Поділля не ставали об'єктом окремого дослідження. Мета даної статті – охарактеризувати розвиток бібліотечної мережі Подільської єпархії другої половини ХІХ–початку ХХ ст. Її створення і розвиток мало особливе значення, адже місцевому православному духівництву потрібно було протистояти уніатству, католицизму, старообрядництву та сектантству, а також виконувати освітянські функції перед суспільством.

Подільську єпархію було утворено 1795 року. Тривалий час головним завданням її існування було навернення місцевого населення до православ'я. Масовий і досить швидкий, часто-густо примусовий, перехід церков та їх парафій від уніатства до православ'я викликав потребу у богослужбовій літературі. Тільки на середину ХІХ ст. вдалося забезпечити церкви необхідними виданнями, але подібні храмові книгозбірні у контексті даної публікації ми не розглядаємо. Адже, по-перше, для даного соціального інституту вони були свого роду «виробничими» документами, по-друге, мали сакральне значення, подібне до ікон і одягу священиків.

Головною бібліотекою мережі була Подільська єпархіальна бібліотека, заснована 1891 року у Кам'янці-Подільському. Її метою було поширення «правильних понять про православну віру й церкву», а також освіти в релігійному дусі [2]. Ця книгозбірня не була закритою установою: за своїми правилами обслуговування наближалася до публічної. Вона особливо приваблювала своїм фондом богословської та філософської літератури, також проведенням тематичних народних читань у залі Міської думи. Наприкінці 1904 року у її складі вже було 959 назв видань у 3 547 томах, з яких – 125 назв періодичних видань (2 422 тома) [3]. Значний фонд періодики сформувався завдяки тому, що редакція «Подільських єпархіальних відомостей» передавала в цю бібліотеку всі часописи, які отримували в обмін з іншими редакціями, не тільки відомчими, а й світськими. Особливістю статусу даної бібліотеки було її підпорядкування Подільському єпархіальному історико-статистичному комітету (далі – ПЕІСК).

Бібліотечну мережу єпархії почали формувати бібліотеки середніх спеціальних навчальних закладів ще на початку ХІХ ст. У другій половині століття на теренах Поділля вже діяли православна семінарія та 6 духовних училищ. В основу формування книжкового фонду було покладено читацьке призначення: фонд розділявся на дві бібліотеки – фундаментальну та учнівську. Перша призначалася для викладацького складу. Її метою було підвищення професійних знань викладачів. Друга обмежувалася навчальною програмою і призначалася для учнів. Зміст книжкового фонду учнівських бібліотек регулювався законодавством, тобто у його складі могли бути тільки ті книги, що дозволені та одобрені для читання Міністерством народної освіти. Порядок функціонування училищних бібліотек регламентувався

Розпорядженням Св. Синода від 24 лютого – 14 березня 1887 року №229, що сприяло уніфікації книжкових фондів, тому за своєю структурою ці бібліотеки були доволі подібними [4].

Основу фінансових можливостей бібліотек навчальних закладів складали обов'язкові пожертви учнів. Їх розмір на Поділлі коливався від 20 коп. до 1 руб., в залежності від статків учнів. Якщо на початку ХХ ст. загальний книжковий розмір фонду бібліотек духовних училищ сягав, як правило, декількох тисяч томів (наприклад, Тульчинське єпархіальне жіноче училище – близько 5,5 тис. [5]), то бібліотека Подільської духовної семінарії вирізнялася широким і ґрунтовним підбором не тільки фахової, а й світської літератури. Її фонд у розмірі до 40 тис. томів представляв друки від ХV до ХХ ст. здебільшого російською та церковнослов'янською мовами [6]. Але користуватися цими книжковими збірками могли тільки учні та викладачі семінарії.

Для подальшої самоосвіти священників з 1862 року було започатковано творення мережі окружних благочинницьких бібліотек, що мали служити освітнім, в першу чергу професійним, цілям сільського духівництва, яке через віддаленість від міст та центрів культури втрачало можливість для підвищення професійних знань. В кожному окрузі створювалася своя книгозбірня і розміщувалася при храмі розпорядника грошей. Фінансування здійснювалося за рахунок пожертв кожної окружної церкви та її духівництва. Наприкінці ХІХ ст. фонди книгозбірень коливалися від декількох десятків до декількох сотень примірників і залежали від розпорядника коштів. Адже тривалий час комплектування цих бібліотек ніхто не контролював, тому перевірки їхніх фондів на початку 90-х років ХІХ ст. показали, що багато збірок містять літературу, яку ще у 1885 році було наказано вилучити зі світських і духовних бібліотек [7]. Духівництво користувалося безконтрольністю для придбання світської літератури, особливо товстих журналів, що послужило пізніше причиною для тривалих дискусій про необхідність цього виду релігійних бібліотек. Крім того, їхньої проблемою залишалася віддаленість від користувача. Іноді священнику потрібно було їхати декілька годин за книгою. А якщо її не було на місці? Декілька таких поїздок й бажання дістатися до неї зникало.

Наймасовішим видом бібліотеки єпархіальної мережі стала книгозбірня при церковнопарафіяльній школі. Проблема організації цього виду шкіл була особлива актуальна у сільській місцевості Поділля, куди письменність доходила здебільшого завдяки церковним зусиллям.

1884 року було затверджено нові «Правила про церковнопарафіяльні школи», згідно з якими заклади даного типу набули нового статусу в Російській імперії, зокрема отримали державну підтримку. Вони стали основним типом початкових шкіл. Головною метою їхньої діяльності стала ліквідація неписьменності, а також утвердження християнських цінностей, виховання любові до Бога та імператора у дусі уварівської трійці «православ'я, самодержавство і національна свідомість». У школах даного типу навчалися переважно діти незаможних верств населення. Для забезпечення навчальною літературою кожна школа вимушена була мати профільний книжковий фонд. Тобто фонд навчальної літератури на теренах Подільської єпархії 1862 року був у 1 153 школах, 1869 року – 1 293, 1881 року – 620, 1884 року – 756, 1894 року – 1 334 [8]. На 1899 рік Єпархіальна училищна рада мала приблизно таку статистику книгозабезпеченості своїх навчальних закладів (з розрахунку на одну школу) навчальною літературою [9]:

	Середня кількість книг для вчителів школи	Середня кількість книг для учнів школи	Середня кількість учнів у школі
Второкласні школи (9)*	65	1 072	16
Двокласні (3)	13	508	50
Однокласні та парафіяльні (1157)	10	322	54-55
Школи грамоти (827)	3	126	31

Як демонструє таблиця, діти двох останніх видів шкіл не забезпечувалися однаковим комплектом книг для вивчення навчальних предметів. Адже за тодішньою практикою кожна книга надсилалася у незначній кількості, тому учні не могли мати уніфікований комплект книг.

З 1894 року при школах єпархії почали створюватися бібліотеки позашкільного читання. Спочатку комплектування здійснювалося з врахуванням потреб навчального процесу,

* В дужках кількість закладів даного виду шкіл

а згодом змістовний склад фондів став різноманітнішим. Крім навчальної і морально-повчальної літератури, згодом з'явилися книги з сільського господарства, ремесла, природознавства, історії, географії та художня література. Але книги куплялися тільки згідно з каталогом, складеним Міністерством народної освіти і Училищною радою при Найсвятішому Синоді. Фінансування бібліотек здійснювалося за рахунок коштів, що надавалися Синодальною навчальною радою, із залученням сум Єпархіальної училищної ради, її повітових відділень і пожертв приватних осіб. 1899 року на території єпархії діяло 13 єпархіальних книжкових складів та 21 їхнє відділення, що централізовано забезпечували бібліотеки літературою. Для найбільш бідних шкіл єпархії книги постачалися безкоштовно. Учні, крім заможних, навчальною літературою користувалися безоплатно: з 1 996 шкіл тільки у 122 спостерігалися випадки купівлі батьками навчальних посібників для дітей [10]. За користування додатковою літературою потрібно було сплачувати гроші.

Вінницьке повітове відділення Подільського єпархіальної училищної ради склало 1899 року каталог книг для позашкільного читання, що складався з трьох розділів: 1) книги релігійно-морального змісту – 307 назв; 2) історія церковна і світська – 78 назв; 3) книги літературного змісту – 74 назви [11]. Помітною була перевага літератури релігійного спрямування. Хоча каталог містив понад 450 назв, насправді, як демонструє таблиця, жодний вид шкільної бібліотеки не міг похвалитися подібною кількістю видань*:

	Середня кількість книг для учнів школи	Середня кількість учнів у школі
Второкласні школи (9)	218	16
Двокласні (3)	76	50
Однокласні і парафіяльні (1094)	103	54-55
Школи грамоти (351)	33-34	31

63 однокласних і парафіяльних та 476 шкіл грамоти зовсім не мали книг для позашкільного та домашнього читання [12]. Відсутність земств і земських шкіл на території Подільської губернії другої половини XIX ст. призвели до того, що церковнопарафіяльні школи та їхні бібліотеки були основним джерелом доступу до книги. Тому завідувачів і вчителів шкіл зобов'язували залучати до «здорового і корисного» читання письменно доросле населення. Але через обмежений книжковий репертуар, який поновлювався дуже повільно, освітянський потенціал цих бібліотек, і відповідно, їхня популярність на початку XX ст. вже йшла на спад. Таким чином, мережа парафіяльних бібліотек, що містили літературу для позакласного читання, на 1903 рік складалася з 699 закладів. З врахуванням того, що у цей час на теренах Подільської єпархії діяло 2 196 церковнопарафіяльних шкіл [13], стає зрозумілим, що така кількість книгозбірок не могла задовольнити потреби всього дорослого населення єпархії.

Ще одним різновидом були бібліотеки, що діяли при братствах, місіонерських та наукових організаціях єпархії. Відкривали бібліотеки місцеві братства, зокрема бібліотеку-читальню мало Св.-Іоанно-Предтеченське братство (1893) [14], братство Олександрівсько-Невської церкви (1898) [15]. З 1893 року діяла єпархіальна місіонерська бібліотека, книжковий фонд якої містив значний масив антистарообрядської, антикатолицької та антисектантської літератури [16]. Існувала також бібліотека Подільського відділу Імператорського православного Палестинського товариства. Особливий фонд мала бібліотека ПЄІСК, організована 1891 року. Її профіль і тематика комплектування не співпадали із загальноєпархіальними тенденціями. Це була наукова бібліотека історичного спрямування, фонд якої був невеличким (1897 року – майже 900 томів) і призначеним тільки для членів товариства.

Серед подільської громадськості вперше питання про створення бібліотек при церквах постало напередодні першої світової війни. Зростала кількість письменних, які могли і хотіли читати, а фінансових можливостей для придбання книги бракувало. Церковна книгозбірня мала містити популярну богословську, морально-етичну та навчальну літературу [17], але з початком війни цей проект так і не був реалізованим.

* В дужках кількість закладів, що мають літературу для позашкільного читання

Наукові записки

Вивчення книжкового фонду бібліотек духовного відомства свідчить про існування типового ядра. Першим і основним розділом будь-якої бібліотеки (семинарської або парафіяльної), було Святе Письмо, тобто тексти Святого Письма, визнані православною традицією, та навчальні посібники по їхньому вивченню. Обов'язковим був корпус богослужбових книг церковнослов'янською мовою – Мінеї, Октоїх, Тріоді, Требник, Службеник, комплектували церковно-історичну, богословську, патристичну, агіографічну та морально-етичну літературу.

На 1912 рік основу бібліотечної мережі складала 1 817 бібліотек, з яких 7 діяло при середніх духовних училищах, 1 734 – при церковнопарафіяльних школах, а 76 – в благочиніях [18]. Також існували Єпархіальна, місіонерська та декілька братських бібліотек єпархії. Їхній фонд був дуже невеличким і відрізнявся профілізацією. Подільські православні монастирі, здебільшого відновлені у XIX ст., не встигли сформувати значних бібліотечних збірок. Вони, як і храми, вимушено обмежувалися здебільшого богослужбовою літературою. 1920 року з встановленням радянської влади на Поділлі єпархіальну бібліотечну мережу було знищено.

У досліджуваній період в Подільській єпархії було створено широку бібліотечну мережу, що мала розгалужену відомчу структуру, відповідну до структурно-територіальних підрозділів православної церкви: єпархія – благочиніє – парафія. Діяльність цього виду бібліотек носила цілеспрямований характер, заповнюючи спеціальні ніші в інформаційному просторі і здійснюючи суттєвий вплив на соціокультурну ситуацію в регіоні. Потреба в письмennomу населенні, ідея втілення загальної початкової освіти для всього населення вимагали доступності книг, широкої бібліотечної мережі, що за відсутністю земства, спробувала виконати Подільська єпархія. (З появою земств ситуація не встигла змінитися докорінно). Хоч і обмежений тематично, малий за обсягом книжковий фонд єпархіальної бібліотечної мережі сприяв зростанню інтересу до книги, привчав селянина до книги, адже селянин незручно почував себе у публічній бібліотеці, поряд з «чистою публікою» у місті. А бібліотека у його селі, у школі, де він навчався сам, або навчалися його діти, була звичною й прийнятною.

Але недостатнє фінансування бібліотек, а головне обмеження тематики фонду, робота бібліотеки у світлу частину дня, коли селяни працюють, існування хоч невеличкої, але оплати бібліотечних послуг, значною мірою звужувала можливості бібліотечного обслуговування населення. Безпосередньою метою існування бібліотек церковнопарафіяльних шкіл було забезпечення навчального процесу, а залучення дорослого населення до читання було вже другорядним завданням. Ситуація ускладнювалася тим, що влада використовувала ці установи для посилення православнізації та русифікації населення, адже списками дозволеної літератури пропонувалися численні православні друки та твори з російської історії та літератури. Жодного україномовного видання або присвяченого українській проблемі в цих списках не виявлено.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фунтикова С.П. Православные библиотеки: прошлое и настоящее : учеб. пособ. / С.П. Фунтикова. – М., 2000. – 268 с.
2. Устав Подольского историко-статистического комитета и состоящих при нем церковного Древнехранилища и епархиальной библиотеки // ПЕВ. – 1895. – №1 (офиц. отд.). – С. 7.
3. Отчет ПЕИСК за 1904 г. – Каменец-Подольск, 1905. – С. 5-6.
4. Определение Святейшего Правительствующего Синода от 24 февраля – 14 марта 1887 г. №229. // Том. епарх. ведомости. – 1887. – №10. – С. 1.
5. Отчет Тульчинского епархиального женского училища за 1912/1913 учеб. год // Православ. Подолия. – 1914. – №4. – С. 88.
6. Prusiewicz A. Biblioteki na Podolu i ich ekslibrisy / A. Prusiewicz // Exlibris. – Lwow, Krakow, 1922. – Zesz. IV. – S. 77.
7. Из епархиальной хроники // ПЕВ. – 1898. – №11-12 (неоф. ч.). – С. 312-317.
8. ПЕВ. – 1894. – №28. – С. 551-561.
9. Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. – 1900. – №23 (оф.ч.). – С.570-574.
10. Державний архів Вінницької області. – Ф. Д-283. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 23.
11. Там само. – Спр. 11. – 42 арк.
12. Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. – 1900. – №23 (оф.ч.). – С. 570-574.
13. Обзор Подольской губернии за 1903 год. – [б.м. и б.г]. – С.172-173.

14. Каталог книг, икон и портретов Св.-Иоанно-Предтеченского братства // ПЕВ. – 1893. – №8. – С. 86-87.
15. Открытие библиотеки – читальни братства Александрово-Невской церкви // ПЕВ. – 1899. – №1. – С. 25-32.
16. Сообщение епархиального миссионерского комитета об открытии при архиерейском доме епархиальной миссионерской библиотеки // ПЕВ. – 1893. – №26. – С. 495.
17. Церковные библиотеки // Православ. Подолья. – 1913. – №17. – С. 351-352.
18. Подольский Свято-Троицкий православный календарь (месяцеслов) на 1912 год. – Каменец-Подольск, 1912. – С.107.

Соломонова Т.Р. БИБЛИОТЕЧНАЯ СЕТЬ ПОДОЛЬСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЕПАРХИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX - НАЧАЛА XX СТ.

Статья освещает формирование и определяет значение библиотечной сети Подольской православной епархии в развитии библиотечного дела Подолья второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: библиотечное дело, Подолье, библиотечная сеть, Подольская епархия, библиотека.

Solomonova T.R. LIBRARY NETWORK OF PODILSCOI ORTHODOX DIOCESE OF THE SECOND HALF XIX - BEGINNING OF A XX ITEM.

This article is dedicated to the formation and definition of importance of the librarian network of Podolian Orthodox Diocese in the development of librarianship in Podillya in the second part of the XIX-th century – beginning of the XX-th century.

Key words: librarianship, Podillya, librarian network, Podolian Orthodox Diocese, library.

УДК 631.117.4:061(477)

О.В. Корзун

ДОСЛІДНА СПРАВА ДЛЯ ПОТРЕБ ТВАРИННИЦТВА В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Проаналізовано основні етапи розвитку тваринництва та становлення дослідної справи в цій галузі на теренах Подільської губернії в кінці XIX–на початку XX століття. Простежено основні напрямки та форми робіт, результати дослідів племінних господарств. В статті акцентовано увагу на приватновласницьку та громадську ініціативу у становленні дослідної справи для потреб тваринництва.

Ключові слова: дослідна справа, тваринництво, зоотехнія, племінний завод, племінна книга, парувальний пункт, контрольний союз, районування, Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (ПТСГ), Тележинецький маєток К. Дорожнинського.

За часи державності України значно зріс інтерес до дослідження історії становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як складової подальшого розвитку сільського господарства. Пошук подальших шляхів підвищення його продуктивності неможливо без глибокого дослідження історії різних галузей аграрного секторі країни, у тому числі й тваринництва, яке на Поділлі має давні історичні корені.

За різні системи влади розгляду цієї проблеми приділена значна кількість уваги у вигляді монографічних видань, а також спеціалізованих дисертаційних досліджень. Історіографію вивчення розвитку дослідної справи у галузі тваринництва на Поділлі можемо умовно поділити на три періоди: перший – до подій 1917 року, другий – радянська доба та третій – часи незалежної України. Дослідження стану тваринництва в Російській імперії було спрямовано на аналіз розвитку його складових, виявлення проблем, які існували та пошук шляхів їх вирішення. Так еченим комітетом при Міністерстві Державних маєтностей було підготовлено цілу серію монографій щодо стану вівчарства, конярства, свинарства та скотарства, які базувались на звітах експедицій, проведених Департаментом Землеробства, описах маєтків та опитуваннях господарів. Загальний огляд розвитку даної галузі сільського господарства та дослідних установ робили Л.Н. Мордовін [1], В.А. Пахомов [2]. Розвиток